

Anna Kopecká

Náhuatl: Přehled gramatiky

Podstatná jména, složeniny, pořadí slov ve větě, zájmena, číslovky, příslovečné otázky, výslovnost

Úvod do náhuatlu

1) Podstatná jména

a) Jmenný přísudek

V klasickém náhuatlu neexistuje sloveso *být*, proto podstatné jméno s přidruženými prefixy funguje jako přísudek:

Nimexícatl (*Jsem Mexičan*)

Ammexicâ (*Jste Mexičané*)

Timexícatl (*Jsi Mexičan*)

Mexicâ (*Jsou Mexičané*)

Mexícatl (*Je Mexičan*)

Timexicâ (*Jsme Mexičané*)

Poznámka: Pokud podstatné jméno začíná na samohlásku (*otomitl*), formy osobních prefixů jsou pouze

n-, **t-**. (Notomitl, Totomitl...)

Pouze slova začínající na *p* a *m* mají ve 2. osobě plurálu (dále jen PL) prefix **am-**, ostatní **-an** (*Antlacâ – Jste muži*)

b) Formy absolutního sufixu

Většina podstatných jmen má absolutní sufix (90 %).

-tl (po samohlásce) *Méxicatl* (*Mexičan*), *cíhuatl* (*žena*)

-tli (po souhlásce) *Oquichtli* (*muž, manžel*), *Tochtli* (*králik*)

-li (po souhlásce *l*) *Pilli* (*dítě*), *calli* (*dům*)

Tyto absolutní sufixy odpadají při tvorbě složenin, např. slovo *chlapec*: *Oquichpil* a také při tvorbě množného čísla.

Podstatná jména bez absolutního sufixu.

-in (Většinou názvy zvířat, rostlin) *Michin* (*ryba*)

Zcela bez sufixu (Většinou citový nebo expresivní význam) *Chichi* (*pes*)

c) Množné číslo podstatných jmen

Existují 2 pravidla tvorby množného čísla u životných pods. jmen

Pravidlo č. 1: Absolutní sufix /-in zmizí

Pravidlo č. 2: namísto toho se přidá jeden ze sufixů: -´(rás /šp.saltillo), **-tin**, **-mê**

-´(rás /šp.saltillo) se objevuje pouze po samohlásce, *Cihua´*, *Tlaca´*, *Méxica´*, *Otomi´*
(*Cihuatl*, *Tlacatl*, *Mexícatl*, *Otomítl*)

-tin jen po souhlásce, *Oquichtin* (*Oquichtli*)

Ve spojení se sufixy -´, **-tin** se může objevit zdvojení první slabiky základu slova, která se prodlužuje. *Tētēô* (*Tēotl – Bůh*), *Cōcōhuâ* (*Cōhuātl – Had*), *Cocoyô* (*Coyōtl – Kojot*) *Pìpiltin* (*Pilli - dítě*)

-mê po obojím. *Michmê*, *Chichmê* (*Michin*, *Chichi*)

Plurál však není nikdy definitivně ustálený a je možno se setkat s tvary *cihuame* (*cihuatl*), *cohuame* (*cohuatl*), *mimichtin* (*michin*). **-mê**, **-tin** mohou tvořit plurál vlastně u jakéhokoliv substantiva.

Ale! Množné číslo se tvoří jen u životných podstatných jmen, takže

Calli (*dům*, *domy*)

Tetl (*skála*, *skály*, „je ze skály“)

Některá personifikovaná, mytologická neživotná substantiva mají formu množného čísla.

Tētepē (*Tepetl – hora*)

Cīcitlātin (*Citlālin – hvězda*)

Titeme´ (*J sme skály*).

V těchto vzácných případech užíváme sufixů **-tin**, **-me**.

Pozn. Množné číslo se u podstatných jmen s přivlastnovacím zájmenem (sufixem) se tvoří odlišně (viz. lekce 10)

d) Členy

Většina podstatných jmen se pojí s určitým členem **in**. **In** má však mimo jiné i funkci

zájmena (viz Zájmena)

Niquitta in calli. (Vidím dům.)

Také neurčitý člen *ce*. Představuje zároveň i číslovku 1.

2) Složeniny

Složeniny vznikají spojením více slov bez absolutního sufixu.

Často to bývají různé názvy míst, vesnic, apod, mající mytologickou důležitost ve filosofii Nahuů.

Např:

Michhuahcán (michin - ryba, huahli – vlastník, -cán – v /lokativ neboli označení místa/)
Místo ryb, dnes se píše *Michoacán*

Xochimilco (xochitl – květina, milli – pole, -co – v /lokativ/) Pole květin

Teotihuacán (teotl – bůh, -cán - lokativ) Místo (svaté místo) boží

Ahuilizapan (Ahuiliz – hra, atl – voda, pan – místo) Místo, kde si hrají vody

Ninacanamaca (Ni – prefix pro „já“, nacaatl – maso, namaca – prodávat) Prodávám maso.

Atotonilco (Atotonilli – Teplá voda, -Co – lokativ) V teplých vodách/V teplé vodě

Tenochtitlán (Tetl – kámen, nochtli – kaktus tuna, tlan – blízko) Blízko tuny na kameni.

Oquichpil (Oquichtli – muž, pilli – dítě) Chlapec.

Xochipilli (Xochitl – květina, pilli – dítě) Květinové dítě (též bůh květin).

Michomitl (Michin – ryba, omitl – kost) Rybí kost

V náhuatlu nevyskytují samostatná přídavná jména.

3) Větná stavba, pořadí slov ve větě

a) Afirmativní věta

Nejčastěji **V-S-O** (Sloveso-Podmět-předmět):

Quitta in cihuatl in calli. (Vidí žena dům.)

Dále **V-O** (Sloveso-předmět):

Niquitta in calli. (Vidím dům).

Pokud chceme zdůraznit předmět, měníme pořadí na **O-V-S**:

In calli quitta in cihuatl. (Dům vidí žena).

Nebo **O-V**:

In calli niquitta. (Dům vidím.)

Pokud zdůrazňujeme podmět, pořadí je **S-V-O** (téměř se nepoužívá):

In cihuatl quitta in calli. (Žena vidí dům.)

Při velkém důrazu jména/věci používáme částic *ca*. V češtině přeložíme „to je to“:

Ca pilli in quicua in nacatl. (To je to dítě, které jí maso.)

Ca pilli in quicua nacatl.

Ca nacatl in quicua in pilli. (To je to maso, které jí dítě.) – Zdůraznění předmětu.

b) Záporná věta.

Tvorba záporu pomocí **Amo** (ne)

Amo quitta in cihuatl in calli. (Žena nevidí dům.)

Amo nimitzitta. (Nevidím tě.)

c) Tázací věta.

Tvorba otázky: pomocí částice **Cuix**

Cuix téhuatl? (Jsi to ty?)

Cuix tiquitta in calli on? (Vidíš tamten dům?)

4) Zájmena

a) Osobní zájmena nesamostatná

Nemohou stát samostatně, vždy se pojí se slovesy.

Ni-

Ti- + podst jméno v pl.

Ti-

Am/An- + podst jméno v pl.

-

- + podst jméno v pl.

Niméxicatl. (Já) jsem Mexičan.

Nicochi. (Já) spím.

(Více příkladů ve všech osobách viz. Část 1 Podstatná jména)

b) Osobní zájmena enfatická (izolovaná)

Používají se pouze ke zdůraznění osoby ve větě, nejsou nutná před každým slovesem.

Ve větu mohou fungovat jako jmenný přísudek ve významu slovesa *být*.

Existují 2 formy, dlouhá a krátká, dlouhé formy jsou běžnější.

Dlouhá forma:

Néhuatl

Téhuantin

Téhuatl

Améhuantin

Yéhuatl

Yéhuantin

Krátká forma:

Né

Téhuan

Té

Améhuan

Yé

Yéhuan

Užití enfatických zájmen:

1) Identifikace, přísudkové použití:

Cuix téhuatl? (Jsi to ty?). Ca néhuatl. (Jsem to já.)

Ca néhuatl in nitzātzī. (Jsem to já, kdo křičí.)

Ca yéhuatl in nicnequi. (Je to to, co chci.)

2) Zdůraznění osoby

Ca yéhual in pilli in cochi (Je to toto dítě, které spí.)

Ca yéhuatl in Pedro in teuctli. (Je to on, pan Pedro.)

(In) néhuatl (ca) nicochi. (Já, já spím.)

c) Ukazovací zájmena

In – vztahuje se k BLÍZKÉMU objektu (to – tadyto)

On – vztahuje se k VZDÁLENÉMU objektu (to – tamto)

Ca tetl in (Tadyto je kámen.)

Ca tetl on (Tamto je kámen.)

Také se *in, on* využívají po jménech, mají tak funkci přídavného jména. Protože se dává však za jméno, nemá žádnou formu plurálu.

Niccui in tetl in. – Beru tento kámen.

Niquimitta in cihuá in. – Vidím tyto ženy

Ukazovací zájmena zdůrazňovací:

Inin – Toto

Inon – Tamto.

Inin, ca niccua. (Toto, to si nechám.)

Inon, ca ámo niccua (Tamto, to si nenechám.)

Také se mají funkci přídavných jmen (pojí se s podstatnými jmény):

Cuix ticmati inin tlacatl? Znáš tohoto muže?

Amo nicnequi inon michin . Nechci tamtu rybu.

Dává se ale před jméno, takže existuje plurál, který se tvoří v závislosti na jménu, ke kterému se váže.

Iníque in

Cuix tiquimmati iníque on cicá? (Znáš tyto ženy?)

Iníque on

d) Přivlastňovací zájmena

Kromě přivlastňovacích prefixů níže uvedených se užívají i přivlastňovací sufixy.

S radikály kořenů končícími na samohlásku se objeví následující sufixy, které nahradí absolutní sufix **-tl**

-uh (Nejčastější sufix)

Noteuh (toetl) Můj bůh

Ícihuauh (cihuatl) Jeho žena

Mochichiuh (chichi) Tvůj pes

Toteuh (teotl) Naši Bohové

-hui

-huā

Slova, jejichž radikály kořenů končí na souhlásku nemají **žádný přivlastňovací sufix**, odpadá ale jejich absolutní sufix.

Nocal (calli) – Náš dům

Mopil (pilli) – Tvé dítě

Ímich (michin) – Jeho ryba

Tototol (totolin) – Naše pava

Amotlaxcal (tlaxcalli) – Vaše tortily

Množné číslo přivlastňovacích forem:

-huán

Nopilhuán (pilli) – moje děti

Nomichihuán (michin) – tvoje ryby

Ítochhuán (tochtli) – jeho králíci

Amochichihuán (chichi) – vaši psi

Vyjímka. Všechny části těla musí být užívány s přivlastňovacím zájmenem a absolutní sufix bývá zachován.

Notlametl (Můj zub)

***Totlametl** (Náš zub)*

***Motlametl** (Tvůj zub)*

***Amotlametl** (Váš zub)*

Ítlametl (Jeho/její zub)

***Ímtlametl** (Jejich zub)*

e) Tázací zájmena

***Ac / Aquin?** (kdo)*

*Ac se používá s emfatickými zájmeny, dlouhá forma *aquin* se užívá v ostatních formách.*

Ac téhuatl? (Kdo jsi?) Aquin choca? (Kdo pláče?)

***Aquíque?** (kdo v plurálu)*

*V případě, že se předpokládá odpověď v plurálu – v ČJ bychom řekli *kteří*.*

Aquíque cuica? (Kteří zpívají?)

***Tle / Tlein?** (co)*

Tlein in? (Co je to?) Tlein on? (Co je tamto?) Tlein tiquitta? (Co vidíš?)

Tleique? (co v plurálu)

Aplikováno na životné rody, pokud se předpokládá odpověď v plurálu.

Tleique in? (Co jsou tito? – ve smyslu Co jsou zač tito lidé?)

f) Vztažná zájmena

In (kdo, co, který, jaký)

In se ve větě pojí s částicí **ca**, která má přísudkovou funkci a značí „to je“

Ca néhuatl in nitzatzi. (To jsem já, kdo křičí.)

Ca tlaxcalli in quicua in oquichtli. (To jsou tortilly, které jí muž.) Nesplést si in (zájmeno) s in (člen).

g) Záporná zájmena

Ayac (Nikdo)

Aquin cochí? Ca ayac. (Kdo spí? Nikdo.)

Ayac niquitta. (Nikoho nevidím.)

Ayac pilli. (Nejsou tam žádné děti – v ŠJ „no hay“)

Atle (Nic)

Atle niquitta (Nic nevidím)

Zdvojený zápor:

Ayac tle quichihua. (Nikdo nic nedělá). Nelze mít v jedné větě 2 záporná zájmena, takže to druhé se zkrátí o zápornou hlásku *a* (která představuje *amo – ne*)

h) Zvratná zájmena

Ninotoca (Jmenuji se)

Timotoca (Jmenuješ se)

Motoca (Jmenuje se)

Titocá (Jmenujeme se)

Ammotocá (Jmenujete se)

Motocá (Jmenují se)

i) předmětná zájmena

Předmětná zájmena by sice bylo možné zařadit do osobních, ale jelikož jsou podmíněna předmětem a vážou se k tranzitivním slovesům (které musí mít předmět), zvolila jsem raději samostatnou kategorii.

Tinechtlazotla. (Miluješ **mě**.)

Niamechtlazotla. (Miluji **vás**.)

Nimitztlazotla. (Miluji **tě**.)

Niquintlazotla. (Miluji **je**.)

Nictlazotla(Miluji **ho/ji**.)

Titechtlazotla. (Miluješ **nás**.)

Pokud však máme sloveso začínající na samohlásku (*itta*), ve 3. osobách dojde ke změně pravopisu.

Niquitta. (Vidím **ho/ji**.)

Niquimitta. (Vidím **je**.)

4) Číslovky

a) Řadové číslovky

1-ce

2-ome

3-eyi

4-nahui

5-mahcuilli (cui – vzít, mahitl – ruka, dlaň, tudíž jedna dlaň)

6-chicuace (Chicua – ruka, tudíž ruka + ce (1))

- 7-chicome (Chicua + ome (2))
- 8-chicuei(Chicua + eyi(3))
- 9-chicnahui (Chicua + 4))
- 10-mahtlactli (Mahitl – ruka + tlacatl: osoba)
- 11-mahtlactli once
- 12-mahtlactli omeme
- 13-mahtlactli omeyi
- 14-mahtlactli omnahui
- 15-caxtollí
- 16-caxtollí once
- 17-caxtollí omome
- 18-caxtollí omeyi
- 19-caxtollí omnahui
- 20-cempohualli

Vidíme, že existují báze po 5. 1 – 4 jsou jednotami, 5, 10, 15, 20 mají specifický tvar, ostatní vznikají kombinací těchto. Kromě čísel 6 – 9 (nevoří se od 5 – *mahcuilli*, ale od *chicua* (ruka))

Např. 37 bychom řekli: 20+10+7 (*Cempohualli mahtlactli ihuan chicome*).

V současném nahuatlu se ale číslovky přes 10 vůbec nepoužívají.

Užití:

Před jmény, nicméně 11-14 a 16-19 i za jmény.

Quezqui? (Kolik?)

Quezqui cuahuitl tiqitta? (Kolik vidíš stromů?)

Eyi niqitta in cuahuitl (Vidím tři stromy.)

b)Množné číslo číslovek

Shodují se s jménem – pokud je jméno v plurálu, číslovka také.

-n, -ntin (2, 4, *quezqui*)

-tin (5, 10, 15, 20)

-me (1)

Quezquin(tin) tlacá tiquimitta? Eyin(tin). (Kolik osob vidíš? Tři.)

Omentin neci in tetel. (Objevují se hory a jsou 2.)

Složené číslovky pluralizují obě části:

Niquimitta caxtolin onceme cihuá.

Niquimitta caxtolin cihuá onceme.

Stejný význam by ale mohlo mít: *Niquitta caxtollin once cihuatl.*

Vždy je ale nutná shoda.

Ceme neznamena jenom 1 (v plurálu), ale i skupinu lidí, jednoho ze skupiny...

Niquimitta ceme cihuá. (Vidím jednu z žen.)

Ceme amehuantin ancochi. (Jeden z vás spí.)

Ce calli (Jeden dům, jeden z domů)

c) Číslovky ve funkci přísudku

Quezqui inon cuahuitl? Ca caxtollin. (Kolik je tamtěch stromů? Je jich 15.)

d) Kvantifikátory (Cuantificadores)

Např. slovo *quezqui* nebo jakákoliv řadová číslovka může také fungovat ve formě slovesa.

Anquezquintin? Ca timahcuiltin. (Kolik vás je? Je nás pět.)

Miyac (PL Myiaquin, miyactin, miyaquintin) Hodně, četný

Amo timiyaquintin. (Není nás moc.)

Huitz miyac tlacatl. (Přichází hodně lidí SG)

Huitze miyaquintin tlacá. (idem PL)

Zan quezqui *Málo*

Moch /Mochi (Mochintin) *Vše, všichni*

Moch tlacatl huitz. (Přichází všichni lidé.)

Timochintin ticmati'. (Všichni to víme.)

Zan *(Jenom)*

Ye x Ayamo *(Už x ještě ne)*

Oc x Aoc *(Ještě x už ne)*

Cuix oc ticochi? (Ještě spíš?) Ca aoc, zan ye ninopaca. (Už ne, už se koupu.)

Cuix ye tonyauh? (Už jdeš?) Ca ayamo, za oc nitlacua. (Ještě ne, ještě jím.)

Zan pilli. (Je to jen dítě.)

Ye oquichtli. (Už je to muž.)

Aocan *(Nikde)*

Ayacan *(Dosud nikde)*

e)Míry

Míry znamenají spojení číslovky se jménem v jedno slovo.

Číslovky však mění zde svou formu:

1 **cem-**

2 **om-**

3 **ey-**

4 **nauh-**

Ilhuitl (den), metztli (měsíc), xihuitl (rok)

Cemilhuitl, Cemmetztli, Cenxihuitl (1 den, 1 měsíc, 1 rok)

Omilhutl, omilmetztli, onxihuitl... (2 dny, 2 měsíce, 2 roky)

Tlamantli (věc)

Nican ca etlamantli cuahuitl. (Tady jsou tři typy stromů.)

Nican nemi ontlamantin tlacá. (Tady žijí dva typy lidí.)

5) Příslovečné otázky

Quenicatza? – Jak?

Campa? – Kde?

Quemman? /Itkin? – Kdy?

Tleica? – Proč?

Quenicatza timotoca? (Jak se jmenuješ?)

6) Výslovnost

Jelikož byl jazyk Náhuatl zapsán až španělskými misionáři, jeho ortografie vychází sže španělštiny. (ch - /č/, y - /j/ apod.)

Jediným rozdílem je *x*, které se vyslovuje jako /š/.

Typickou hláskou zůstává *tl*, které má také specifickou výslovnost.

Zdroje:

- 1) Herrera, Fermin: *Nahuatl-English, English-Nahuatl Dictionary*, New York: Hippocrene Books, Inc., 2008
- 2) Launey, Michel: *Introducción a la lengua y a la literatura náhuatl*, México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1992
- 3) *Ma'titla'tocan Nahualla'tolli! Hablemos Náhuatl!*, México: Ce - Acatl, 2004